

Dawid Jacek Michalski*

Przywódcztwo polityczne: przykład Iranu

Bez wątplenia Iran należy do tych państw, które są równie ważne pod względem strategicznym, co niezrozumiane przez resztę świata, a szczególnie przez państwa zachodnie¹.

Państwo położone na Bliskim Wschodzie staje się obiektem stereotypizacji ze względu na szereg czynników. Począwszy od położenia geograficznego, poprzez historycznie ukształtowaną tożsamość narodową, silne wpływy islamskie po rewolucji w 1979 roku, na nacechowanej nacjonalizmem retoryce przywódców skończywszy. Powyższe może dawać pewne podstawy do postrzegania tego państwa *per analogiam* do Iraku Saddama Husajna, czy Afganistanu rządzonego przez Talibów. Jednakże dokonywanie oceny wyłącznie na podstawie przedstawionych czynników może prowadzić do wyciągnięcia uproszczonych wniosków. Dlatego po zamachach terrorystycznych z 11 września 2001 roku Iran zaliczono do „osi zła”, co spowodowało ochłodzenie relacji ze Stanami Zjednoczonymi i rozpoczęcie prowadzenia antyirańskiej polityki.

Welajat-e faghih to pojęcie określające władzę uczonego prawnika muzułmańskiego². Pozwoliło, dzięki wielowiekowej ewolucji, stworzyć system nazywany współcześnie demokracją teokratyczną. Jest to oryginalna forma rządów nieznaną współczesnym cywilizacjom zachodnim.

Zasadniczym celem niniejszego artykułu jest próba określenia statusu duchowego przywódcy (uczonego prawnika muzułmańskiego) w ustroju politycznym Islamskiej Republiki Iranu. W celu osiągnięcia zamierzonych rezultatów podjęto próbę zastosowania metod badawczych: historycznej, systemowej,

* Dawid Jacek Michalski, Uniwersytet Gdański.

¹ T. Coville, *Najnowsza historia Iranu. Republika Islamska*, Warszawa 2009, s. 7.

² Szerzej na ten temat: M. Stolarczyk, *Iran – państwo i religia*, Warszawa 2001, s. 104–116; T. Coville, op. cit., s. 60.

instytucjonalno-prawnej³. Postawiono następujące pytania badawcze:

1. Dlaczego Iran budzi duże zainteresowanie na świecie?
2. Jakie są cechy ustroju politycznego Islamskiej Republiki Iranu?
3. Jak kształtowała się instytucja duchowego przywódcy w historii Iranu?
4. Jaka jest współczesna pozycja ustrojowa i polityczna duchowego przywódcy?

Mówiąc o Iranie, mamy na myśli sukcesora prawnego całego dorobku cywilizacyjnego Persji. Iran, pod obecną nazwą, funkcjonuje w stosunkach międzynarodowych dopiero od 1934 roku. Kraj ten, położony w Azji Południowo-Zachodniej zasiedlany był od I tysiąclecia przed Chr. przez Persów – grupę plemion należących do irańskiej grupy językowej. Po zrzuceniu zwierzchnictwa medyjskiego w VI w. przed Chr., Cyrus II Wielki z dynastii Achemenidów zjednoczył perskie terytoria. Imperium załamało się po inwazji muzułmańskiej kończącej dynastię Sasanidów w 651 roku⁴.

Po raz pierwszy islam pojawił się zatem na terenach imperium perskiego ok. VII wieku, kiedy Arabowie w brutalny sposób wykorzeniali zoroastrianizm – jedną z wielkich religii uniwersalnych⁵. Jednakże maulowie – niearabscy muzułmanie (m.in. Persowie) nie posiadali tych samych praw co rodowici Arabowie (ortodoksyjni sunnici), dlatego na fali niezadowolenia, wykorzystując męczeńską śmierć Al-Husajna pod Karbalą w 680 roku, który odmówił złożenia przysięgi na wierność kalifowi, powstała grupa kontestująca legitymizację istniejącego porządku. W ten sposób z pogardzanych i odsuniętych nowo nawróconych muzułmanów, niewywodzących się z plemion arabskich, wyodrębnili się muzułmanie bardziej umiarkowani – szyici. Jednak szyizm stał się oficjalną religią w Persji dopiero na początku XVI wieku, co było przyczyną ostatecznego oderwania się od sunnickiego świata arabskiego⁶.

Ponadto, istotnymi czynnikami powodującymi schizmę były przyczyny religijne i społeczne – silne wpływy zoroastrianizmu i cywilizacji judeochrześcijańskiej na szyitów⁷. Od tej pory szyitów i sunnitów dzielą fundamentalne różnice. Począwszy od odmiennej interpretacji Koranu, poprzez uznawanie innych tekstów religijnych (m.in. tradycje Alego i jedenastu historycznych imamów), na dopuszczalności dokonywania wykładni treści prawa koranicznego kończąc. Dziś szyici stanowią zdecydowaną większość jedynie w Iranie (ok. 80% ludno-

³ A. Chodubski, *Wstęp do badań politologicznych*, Gdańsk 2004, s. 114–132.

⁴ Szerzej na temat historii Persji: Y. Thoraval, *Słownik cywilizacji muzułmańskiej*, Katowice 2002, s. 237–238; *Encyklopedia popularna PWN*, t. 7, Warszawa 1998, s. 168–169.

⁵ J. Bohdanowicz, M. Dzięcielski, *Zarys geografii historycznej i politycznej cywilizacji*, Gdańsk 1996, s. 148–149.

⁶ T. Coville, op. cit., s. 57–58.

⁷ Y. Thoraval, op. cit., s. 281–283.

ści). Natomiast sunnici, postrzegani jako bardzo ortodoksyjni i radykalni fundamentaliści islamscy, stanowią 90% szacowanej liczby miliarda muzułmanów⁸.

Współcześni przywódcy Iranu są świadomi roli swego państwa w świecie. Jest to kraj z tradycjami cywilizacyjnymi, silną tożsamością narodową, a także odgrywający znaczną rolę w światowej gospodarce.

Iran jest jednym z głównych eksporterów ropy i gazu. Ponadto, na jego terytorium wydobywane są rudy metali – antymon, chrom, nikiel, miedź, ołów, żelazo. Słynie również z produkcji dywanów perskich⁹. Państwo usytuowane nad Zatoką Perską wykorzystuje swe położenie, grożąc blokadą Cieśniny Ormuz w razie interwencji Stanów Zjednoczonych. Jest to strategiczne miejsce – jedyny szlak morski, przez który transportuje się ropę z Zatoki Perskiej (35% całego jej transportu odbywa się drogą morską). Co więcej, tankowcami przewożone jest tędy 20% całego transportu ropy na świecie¹⁰.

Kwestia irańskich prac nad programem atomowym jest przyczyną napięć na linii Iran – Zachód, szczególnie spotęgowanych po zamachach 11 września. Republika Islamska, jako członek Międzynarodowej Agencji Energii Atomowej (IAEA) i sygnatariusz *Układu o nierozprzestrzenianiu broni jądrowej* z dnia 1 lipca 1968 roku, ma prawo do prowadzenia badań nad pokojowym programem jądrowym. Co więcej, inspektorzy IAEA wskazali, że nie ma przesłanek wskazujących na wojskowy wymiar tych prac¹¹. Zatem, zdaniem irańskich władz, potencjalna interwencja w celu zaniechania prac nad atomem nie byłaby uzasadniona.

Wyżej wymienione czynniki stanowią potencjalne źródła konfliktu o dominację w zakresie ekonomicznym i politycznym¹². Iran pragnie odgrywać kluczową rolę w regionie, chcąc rozwijać się gospodarczo i kontrolować suwerenność swoje złoża surowców naturalnych. Ta niezależność i siła, demonstrowane również poprzez antyimperialistyczną retorykę, mają zapewnić Iranowi mandat do utrzymywania stabilizacji w regionie kosztem Stanów Zjednoczonych.

Charakteryzując obecną sytuację w państwie irańskim, należy cofnąć się do lat 30. ubiegłego wieku. Państwo było w tamtym okresie monarchią. Od 1925 roku, kiedy obalił dynastię adżarską, panował szach Reza Chan, który przyjął nazwisko Pahlawi. Prowadząc politykę odniesień do przedmuzułmańskiego

⁸ Ibidem.

⁹ *Encyklopedia popularna PWN*, t. 4, Warszawa 1998, s. 161–162.

¹⁰ http://www.eia.gov/cabs/world_oil_transit_chokepoints/Full.html#hormuz (dostęp: 19.03.2012).

¹¹ <http://www.presstv.ir/detail/232538.html> (dostęp: 19.03.2012).

¹² W. Stankiewicz, *Konflikt jako zjawisko integrujące i dezintegrujące oblicze współczesnego świata*, Olsztyn 2008, s. 40.

Iranu, zmienił on nazwę Persja na Iran, czyli kraj Ariów. Był to początek modernizacji państwa opartego na szeregu reform prowadzących do westernizacji, jednakże z silnymi wpływami tradycjonalistycznymi¹³.

Szach, chcąc zachować neutralność w czasie II wojny światowej, zmuszony był ustąpić po agresji Wielkiej Brytanii i ZSRR w 1941 roku. Po abdykacji tron objął jego syn – Mohammad Reza¹⁴.

Rezultatem walki politycznej pomiędzy władzą królewską a świecką było objęcie przez Mohammada Mosaddegha stanowiska premiera w 1951 roku. Było to wydarzenie niezwykle istotne, gdyż jedną z pierwszych inicjatyw nowego premiera była nacjonalizacja przemysłu naftowego. Ta sprawa, ukazująca niezależność narodową, doprowadziła do wzmocnienia przez Wielką Brytanię floty wojkowej w Zatoce Perskiej i wprowadzenia embarga na irańską ropę¹⁵.

Szach odzyskał realną władzę dopiero po zamachu stanu przeprowadzonym przez amerykańskie i brytyjskie służby wywiadowcze w 1953 roku. Stany Zjednoczone uczyniły z Iranu „żandarma Zatoki”¹⁶. Pojawiły się liczne wątpliwości dotyczące legitymizacji władzy szacha ze względu na formę odzyskania pełni władzy.

Cechująca monarchię modernizacja społeczno-kulturowa (na wzór zachodni), promowanie konsumpcjonizmu i potępienie tradycji islamskich wywoływało w konserwatywnym społeczeństwie irańskim sceptycyzm do polityki szacha.

Monarchia upadła po rewolucji, która wybuchła w lutym 1979 roku. Jak zauważa Thierry Coville, opozycja (początkowo intelektualiści i studenci, potem już niemal wszystkie klasy społeczne) była wspierana przez ajatollaha Ruhollaha Chomeiniego powracającego z Francji po piętnastoletnim wygnaniu¹⁷.

Mardża-e taghlid (wzór do naśladowania)¹⁸, jak tytułowano Chomeiniego, od początku był natchnieniem dla rewolucjonistów dzięki swym wykładom, które dotyczyły kwestii politycznych, gospodarczych i społecznych. Słowa głoszone przez imama były zbieżne z ideami, o które walczone¹⁹.

Poprzez pacyfistyczną rewolucję (opartą głównie na manifestacjach oraz publicznych obrzędach religijnych) przeciwko despotycznemu szachowi islam został upolityczniony.

¹³ T. Coville, op. cit., s. 19–22.

¹⁴ Ibidem, s. 23.

¹⁵ Ibidem, s. 25–26.

¹⁶ Ibidem, s. 27.

¹⁷ Ibidem.

¹⁸ Szerzej na ten temat: M. Stolarczyk, op. cit., s. 86–94.

¹⁹ T. Coville, op. cit., s. 70–71.

1 kwietnia 1979 roku przeprowadzono referendum, w którym 98% ludności opowiedziało się za utworzeniem Islamskiej Republiki Iranu. W referendum, które odbyło się 12 grudnia 1979 roku została przyjęta także konstytucja²⁰. O wartości przemian świadczy fakt, że mimo iż są one następstwem rewolucji wspieranej przez islamskich duchownych, to oparte są na demokratycznych instytucjach (referendum, republika, konstytucja).

Irańska ustawa zasadnicza była ostatni raz nowelizowana po śmierci ajatollaha Chomeiniego w 1989 roku. Obecnie składa się z inwokacji, preambuły i 177 artykułów pogrupowanych w 14 rozdziałach. W inwokacji odwołano się do boga – Allaha, co wskazuje na religijny charakter państwa. W artykule 2. zdefiniowano system republiki islamskiej. Bóg – suweren oraz objawienie jako podstawowe źródło prawa to najważniejsze podstawy konstytucji. Jednakże wśród enumeratywnie wyliczonych cech, charakterystyczną dla „pierwszej demokracji na Bliskim Wschodzie” jest instytucja „wiecznego przywódcy”. W artykule 4. wskazano na prymat prawa koranicznego (*szari`at*) nad stanowionym w irańskim systemie prawnym²¹. Z analizy tych regulacji wynika, iż duchowy przywódca wywiera faktyczny wpływ na politykę państwa, stojąc ponad władzą przedstawicielską.

Model ustrojowy inspirowany jest V Republiką Francuską. Jednakże występuje dualizm źródeł legitymizacji – zasady demokratycznego państwa prawa i zasady religijne – prawa islamu²². Ustrój polityczny Islamskiej Republiki Iranu cechuje się monteskiuszowskim trójpodziałem władzy na: ustawodawczą, wykonawczą i sądowniczą.

Władzę ustawodawczą sprawuje jednoizbowy parlament – Zgromadzenie Muzułmańskie (*Madżlis*) wybierane bezpośrednio w powszechnym głosowaniu tajnym na czteroletnią kadencję. Zasiada w nim 290 reprezentantów, w tym po jednym przedstawicielu chrześcijan, żydów i zaratustarian. Niezależność parlamentu przejawia się w tym, iż nie jest odwoływalny. *Quorum* potrzebne do podjęcia czynności wynosi 2/3 członków. Prawo stanowione nie może być sprzeczne z zasadami prawa islamu. Poza legislatywą, do głównych kompetencji Zgromadzenia Muzułmańskiego należą: kontrola wszystkich spraw państwa, udzielanie wotum zaufania dla rady ministrów, pociąganie do odpowiedzialności tejże rady i prezydenta za delikt konstytucyjny. W sprawach istotnych może zostać zarządzane wiążące referendum²³.

²⁰ Ibidem, s. 38–39.

²¹ *Konstytucja Islamskiej Republiki Iranu*, [w:] M. Stolarczyk, op. cit., s. 268–318.

²² T. Coville, op. cit., s. 67–68.

²³ *Konstytucja...*, op. cit., s. 268–318.

Władza wykonawcza sprawowana jest przez prezydenta kierującego pracami rady ministrów. Wybierany jest on w wyborach powszechnych – w głosowaniu tajnym, na cztery lata, z prawem jednorazowej reelekcji. Istnieje wymóg uzyskania bezwzględnej większości głosów. Z cenzusu religijnego wynika, że prezydent musi być muzułmaninem. Za swoją działalność odpowiedzialny jest przed narodem, duchowym przywódcą i Zgromadzeniem Muzułmańskim. Od 1989 roku nie istnieje urząd premiera – kompetencje zostały przekazane prezydentowi, który poza tym dysponuje uprawnieniami tradycyjnie charakterystycznymi dla każdej głowy państwa. W drodze wyjątku od zasady *incompatibilitas* służba państwowa ministrów może być łączona jedynie z pracą naukową²⁴.

Rada Strażników Konstytucji jest instytucją dostosowaną do irańskiego ustroju, wzorowaną na francuskiej Radzie Konstytucyjnej. Jednakże w praktyce pełni funkcję drugiej izby parlamentu, gdyż członkowie mają prawo zawetować ustawę, jeżeli nie jest zgodna z prawem islamu lub konstytucją. Ponadto, weryfikuje bierne prawo wyborcze kandydatów. Składa się z sześciu teologów wyznaczanych przez przywódcę i sześciu prawników wskazywanych przez *Madżlis* na sześcioletnią kadencję²⁵.

Instytucję duchowego przywódcy można analizować w aspekcie pozycji ustrojowej i politycznej, gdyż zajmuje on szczególną rolę w ustroju republiki islamskiej.

Szyizm powstał na fali niezadowolenia społecznego. Kontestacja władzy wynikała z twierdzenia, że jedynie ukryty imam ma legitymację do jej sprawowania. Dlatego nawet duchowni szyicy byli podzieleni w kwestii oceny prawa do zastępczego sprawowania władzy doczesnej²⁶. Chomeini wykorzystał ten fakt, twierdząc, że *zły porządek jest lepszy niż brak porządku*²⁷. Tym samym zjednał sobie konserwatywne społeczeństwo irańskie niezadowolone z rządów szacha. Społeczność międzynarodowa, ze Stanami Zjednoczonymi na czele, nie docenia roli religii w sprawowaniu władzy w państwie islamskim. Dlatego, gdy Chomeini odwoływał się do zasad islamu, wspierający rewolucję przedstawiciele świata zachodniego dostrzegali w tym jedynie postępujący proces demokratyzacji²⁸.

Szereg unormowań dotyczących przywódcy uregulowanych zostało w konstytucji Islamskiej Republiki Iranu. „Wieczny przywódca” został uznany za

²⁴ Ibidem.

²⁵ T. Coville, op. cit., s. 70.

²⁶ E. Abrahamian, *Khomeinism: Essays on the Islamic Republic*, Berkeley: University of California 1993, s. 6.

²⁷ Ibidem, s. 7.

²⁸ D. Michalski, *Czy Europa przestanie istnieć?*, „Gazeta Wydziału Prawa i Administracji UG” 2011, nr 2, s. 10.

jeden z filarów funkcjonowania republiki islamskiej (art. 2). W artykule 60. wskazano na prymat przywódcy nad prezydentem jako organem egzekutywy Iranu. Kolejnym przepisem jest artykuł 91., w którym zawarto prawo delegowania sześciu przedstawicieli do Rady Strażników. Ponadto w ustawie zasadniczej unormowano kwestię wybieralności lidera. Wybór dokonywany jest przez Zgromadzenie Ekspertów złożone z 86 duchownych. Elektorzy wybierani są przez społeczeństwo w wyborach powszechnych, na ośmioletnią kadencję. Pomimo istotnego wpływu duchowego przywódcy na politykę państwa te wybory nie są tak popularne jak do pozostałych organów państwa²⁹.

Pierwszy kryzys pojawił się przy okazji wyboru obecnego duchowego przywódcy – ajatollaha Alego Chamenei. Jak zwraca uwagę Thierry Coville, ajatollah Chomeini nie rozstrzygnął kwestii sukcesji. Po śmierci pierwszego duchowego przywódcy, Chamenei nie był autorytetem religijnym, zatem nie był też faworytem. W tamtym okresie był jedynie przedstawicielem średniego kleru, gdyż nosił tytuł *chodżżatoleślam* (dowód, wskazówka na rzecz islamu). Ajatollahem został dopiero po wyborze, pomimo że nie opublikował żadnego dzieła religijnego, co jest warunkiem *sine qua non* otrzymania tego tytułu³⁰.

W artykule 109. znajduje się katalog przesłanek, które musi spełnić kandydat na przywódcę – przede wszystkim przejawiać odpowiedni poziom wiedzy religijnej i cechować się sprawiedliwością oraz pobożnością. Ponadto winien znać prawo i potrzeby społeczne. Kolejnymi, niezbędnymi cechami są: roztropność, męstwo i cechy przywódcze. Gdy powyższe wymagania spełnia więcej niż jeden kandydat, to wiedza prawnicza i przenikliwość społeczna będą oceniane w pierwszej kolejności³¹.

Artykuł 110. konstytucji przedstawia kompetencje przywódcy:

- prowadzenie polityki państwa,
- nadzór nad bieżącą realizacją polityki państwa,
- wydawanie dekretów o referendum,
- mianowanie naczelnego dowódcy sił zbrojnych,
- wypowiedzanie wojny i zawieranie pokoju,
- powoływanie i odwoływanie organów naczelnych,
- rozstrzyganie sporów pomiędzy władzą ustawodawczą, wykonawczą i sądowniczą,
- rozstrzyganie sporów kompetencyjnych,
- podpisywanie dekretu zatwierdzającego wybór prezydenta,

²⁹ *Konstytucja...*, s. 268–318.

³⁰ T. Coville, *op. cit.*, s. 71.

³¹ *Konstytucja...*, *op. cit.*

- odwoływanie prezydenta na wniosek właściwych organów,
- stosowanie prawa łaski wobec skazanych³².

Z powyższego wynika, iż część kompetencji lidera należy do tradycyjnych prerogatyw właściwych dla głowy państwa. Możliwość odwołania prezydenta jest jednym z dowodów na prymat władzy duchowego przywódcy nad prezydentem.

Zasada prymatu została wyrażona wprost w artykule 113. Na podstawie przepisów artykułu 112., przywódca ma w każdym momencie permanentne prawo do zlecenia kontroli zgodności prawa stanowionego z zasadami islamu. Szef sądownictwa także jest mianowany przez lidera.

Do pozornie mniej istotnych kompetencji należy powoływanie i odwoływanie szefa irańskiego radia i telewizji (art. 175) w trosce o wolność myśli i rozpowszechnianie słowa ze szczególnym uwzględnieniem interesów państwa i zasad islamu. Inicjatywa w zakresie zmian w konstytucji także należy do duchowego przywódcy, a unormowana została w artykule 177³³.

Wydaje się, że Iran jest błędnie postrzegany przez państwa świata zachodniego. Islamską republikę powszechnie uważa się za fundamentalistyczną dyktaturę, pomimo że konserwatywny tradycjonalizm islamski ściera się tu z nowoczesną westernizacją rozpoczętą za czasów monarchii Pahlawich. Co więcej, w irańskim systemie politycznym funkcjonują demokratyczne instytucje – ustroj republikański, konstytucja, władza przedstawicielska (prezydent, rada ministrów, parlament), wybory bezpośrednie i referendum. Jednakże *welajat-e faghieh* – władza uczonego prawnika muzułmańskiego to instytucja nieznaną zachodnim ustrojom demokratycznym. Polityczna ranga tej instytucji wynika z dużego wsparcia dla rewolucji 1979 roku ze strony duchowieństwa, szczególnie ajatollaha Chomeiniego – *mardża-e taghlid* (wzoru do naśladowania). Wprowadzenie ustroju republiki islamskiej z duchowym przywódcą odbyło się w demokratyczny sposób – poprzez referendum powszechne. Republikańskie cechy ustroju oparte są na zasadach konstytucji V Republiki Francuskiej. Jednakże prawo stanowione musi być zgodne z prawem islamu *szari`at-em*. Duchowy przywódca jest faktyczną głową państwa, której kompetencje zawarto w 16 artykułach irańskiej ustawy zasadniczej. Pozycja duchowego przywódcy pozwala sformułować tezę o swoistej formie rządów – demokracji teokratycznej.

³² Ibidem.

³³ Ibidem.

Summary

Political leadership: case of Iran

The essence of the debate revolves around the topic concerning the leadership in Iran and its constitutional bases. The paper is to examine some questions. Why Iran is so interesting? What are the characteristics of the political system of this state? How has the institution of the spiritual leader created? What is the contemporary political system and the position of the leader? The short history of the Persians and their statehood is slightly touched in the article. Then, the importance of the islamic revolution is noted because it resulted in the authority of the Muslim lawyer. This original form of government is unknown for western civilizations. Furthermore, an attempt to characterize the political system seems to be helpful in determining the position of spiritual leader. The characteristics of the system based especially on the Constitution is also tried to be done.